

УДК 341.1

С. М. Ратушний,
к.ю.н., доцент кафедри
міжнародного та європейського права
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»¹

МІЖНАРОДНІ ІНТЕГРАЦІЙНІ ВІДНОСИНИ ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті здійснюється спроба аналізу якісних відмінностей міжнародних інтеграційних відносин та обґрунтування закономірностей і перспектив розвитку їх правового регулювання у взаємодії національних, міжнародних та наднаціональних правових систем.

Ключові слова: глобалізація, інтеграція, європейська інтеграція, інтеграційне об'єднання, інтеграційні відносини, предмет правового регулювання, наднаціональне право, інтеграційне право, право Європейського Союзу, гармонізація законодавства.

The article attempts to analyze qualitative differences of international integration relations and justify regularity and prospects of their legal regulation within interacting national, international and supranational legal systems.

Key words: globalization, integration, European integration, integration union, relations of integration, the subject of legal regulation, supranational law, the Law of Integration, the European Union law harmonization of legislation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими завданнями теорії та практики міжнародно-правового регулювання. В загальному контексті глобалізаційних процесів і пов'язаних з цим численних викликів суспільному розвитку на національному і міжнародному рівнях, питання міждержавної інтеграції посідають особливо важливе місце, стають наріжним каменем внутрішньої та зовнішньої політики сучасних держав. Відношення до інтеграції та визначення її напрямів пов'язане з цивілізаційним вибором, істотно впливає на долі держав і народів. Саме європейський вибір України викликав протидію з боку Ро-

---

¹ Ratushnyi Sergiy, PhD in Law, Associate Professor of International and European Law Department in Vadym Hetman Kyiv National Economic University, State Higher Institution

сійської Федерації, з подальшою її анексією Криму та агресією в Донбасі. За таких умов проблема дослідження інтеграційних відносин сьогодні набула особливої актуальності. Одним з найважливіших її аспектів стали питання правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчить, що сьогодні дослідженнях процесів міждержавної інтеграції перебуває в центрі уваги науковців різних галузей.

Найбільший доробок тут мають вчені-економісти: І.Дахно, Д.Лук'яненко, А.Поручник, В.Рокоча та ін. Певні аспекти розглядаються з погляду наук державного управління, зокрема в роботах Р.Войтовича, І.Грицяка, О.Лозовицького. Окремим аспектом означеної проблематики приділяються і публікації правників: Ю.Волошина, Т.Короткого, В.Муравйова, К.Смірної, О.Терзі. На думку автора, міждисциплінарний характер питання спричиняє численні методологічні проблеми в зазначеній сфері, що особливо проявляється в юридичній науці.

Формулювання мети та завдань статті. Мета дослідження включає аналіз специфіки міжнародних інтеграційних відносин та оцінку загальних підходів щодо вибору та застосування адекватних правових інструментів в досягненні бажаних цілей їх правового регулювання. Перспективним напрямом вбачається концептуальна розробка та вдосконалення теоретико-методологічних засад розвитку законодавства України в контексті реалізації курсу на європейську інтеграцію, зокрема, у зв'язку з правовим забезпеченням імплементації Угоди про асоціацію Україна-ЄС.

Традиційне уявлення моделі міжнародної системи передбачає наявність в ній мінімум трьох основних взаємопов'язаних елементів: її суб'єктів – суверенних держав, відносин між ними – міжнародних (міждержавних) відносин та міжнародного права. Вибір міжнародного права в якості основного регулятора міждержавних відносин обумовлений природою останніх: єдиним способом встановлення загальнообов'язкових правил поведінки учасників міжнародного спілкування (міжнародно-правових норм) є «узгодження (державних) воль», які відображають національні інтереси суверенних держав.

Створений таким чином механізм правового регулювання функціонує практично в усіх сферах міжнародних відносин. Проте його ефективність, за критерієм забезпечення сьогоденних, і, особливо, майбутніх потреб міжнародного співробітництва,

тва, досить критично оцінюється багатьма фахівцями в сфері міжнародно-правової теорії та практики. Однією з основних причин є те, що сучасне міжнародне право, залишилось правом середини ХХ ст., а світ суттєво змінився.

Природні тенденції до єдності людства, які реалізуються не лише безпосередньо, але й через процеси матеріального виробництва, торгівлі та інформаційного обміну, значною мірою посилилися на етапі «постіндустріальної» цивілізації, а наявність проблем, від вирішення яких залежить існування людства, їх значно прискорила. Цей феномен отримав назву глобалізації і з кінця ХХ ст. став основним трендом міжнародного розвитку.

Вплив глобалізації на економічне, політичне, правове і соціальне життя держав і народів відбувається в різних формах і різними методами. Серед багатьох чинників, від яких залежать результати, потужність і спрямованість такої дії, особливе місце займає правова сфера, в т.ч. міжнародно-правове регулювання. Залишаючись і надалі визначальним фактором розвитку міжнародних відносин, глобалізація, тим самим, здійснює вирішальний вплив на цілі, форми і методи їх правового регулювання.

Процеси глобалізації стали фактором формування нової парадигми міжнародної системи, насамперед її економічної складової. Це проявляється, зокрема, у зростанні прозорості економічних (митних) кордонів та їх поступовому зникненні, введенні вільного обігу всіх факторів виробництва, самовідстороненні держав від безпосередньої участі в економічних процесах. Важливою ознакою глобальної системи міжнародних економічних відносин стала поява «недержавних» суб'єктів¹, роль і значення яких невпинно зростає. Висловлюється припущення, що у найближчі роки варто очікувати появи приватних компаній, які володіють такими ознаками суверенних держав, як екстериторіальність; наявність власних легітимних збройних сил; участь у міжнародних організаціях, що передбачають членство тільки для суверенних суб'єктів [1].

Подібна еволюція міжнародних відносин входить в протиріччя з положеннями сучасного міжнародного права. Вона демонструє наявність близької до критичної кількості проблем теоретичного та практичного характеру, які не можуть бути вирішені в рамках традиційних міжнародно-правових понять, категорій та

¹Насамперед, це транснаціональні корпорації.

інструментів. Невідповідність між глобальністю міжнародних економічних відносин і міждержавним характером їх правового регулювання серед причин сучасної світової фінансово-економічної кризи відзначається багатьма фахівцями (і не тільки в юристами). Це – не єдиний приклад проблем міжнародно-правового регулювання, який найбільш ілюстративно демонструє найбільш глобалізована сьогодні сфера міжнародних економічних відносин, і ставить тим самим під сумнів концепцію державного суверенітету як основи світового правопорядку в контексті об'єктивних потреб глобального розвитку. За таких умов своєрідною реакцією на глобальні виклики та вимоги стала інтеграція.

Термін «інтеграція» (від лат. *integrum* – ціле, *integratio* – відновлення), залежно від контексту, може мати різне значення. Хоча в науковому обороті і вживається поняття «глобальна інтеграція» [2], зі сферою міждержавних відносин найчастіше пов'язують інтеграцію економічну та регіональну, які на практиці відрізняються досить умовно.

Економічна інтеграція, найчастіше розглядається як процес зближення, взаємоприспосовання і зрощування національних господарських систем, що мають здатність саморегулювання і саморозвитку на основі узгодженої міждержавної економіки і політики [3]. В такому розумінні вона реалізується сьогодні лише на регіональному рівні.

Регіональна інтеграція визначається як процес, за допомогою якого держави «добровільно зливаються, об'єднуються і змішуються з сусідами таким чином, що втрачаючи фактичні атрибути суверенітету, набувають нові інструменти для вирішення конфліктів між собою.» [4]. Для цього укладається регіональна угода, цілі якої «можуть варіюватися, хоча, як правило, приймають форму політико-економічної ініціативи, де комерційні інтереси спрямовуються для досягнення більш широких соціально-політичних та безпекових цілей, як це визначено національними урядами» [5]. Регіональна інтеграція може бути не лише економічною. Але тільки успішний розвиток економічної інтеграції відкриває шлях для її поглиблення в інших сферах, згуртування та об'єднання політичних, державних і громадських структур.

Інтеграція є якісно новим рівнем багатостороннього міждержавного співробітництва. Це не просто процес, в якому йдеться про підвищення рівня взаємодії суверенних держав щодо економіки, безпеки, політичних, соціальних чи культурних питань. Ін-

теграція (на прикладі Європейського Союзу) виходить за межі такої взаємодії і, навіть, прямо суперечить поняттю міждержавної співпраці на основі принципів міжнародного права.

Потреба узгодження протилежних явищ – функціонування суверенної держави та її інтеграції з іншими державами – сприяли появі такої нової організаційно-правової форми міждержавних зв'язків як міжнародні інтеграційні об'єднання. Вони співіснують з традиційними формами державної організації на національному та міждержавному рівні, а на заміну традиційних понять «міжнародна співпраця» чи «міжнародне співробітництво» в рамках інтеграційних об'єднань приходять нові процеси та явища, основою яких є інтеграційні відносини.

Участь в інтеграційних процесах відображає об'єктивні потреби розвитку суверенних держав, але відбувається під впливом суб'єктивних факторів. Це стосується як самого факту участі в інтеграції, так і декларованих її напрямів та глибини. Але міждержавні відносини стають інтеграційними внаслідок цілеспрямованої діяльності всіх учасників, які не тільки задекларували інтеграційні наміри і реально готові та здатні «поділитися своїм суверенітетом», до того ж досягли певного рівня інтеграції – не тільки економічної, але й політичної та правової. В існуючій сьогодні класифікації [6, С. 40–49] – це спільний ринок і вище.

Інтеграційні відносини є міждержавними за своєю формою, але по своїй суті – наднаціональними. Така «наднаціональність» означає не обмеження суверенних держав, а спрямування їх національних політик на формування міждержавної єдності. Вона виступає як засіб взаємного самообмеження держав заради забезпечення цінностей, покладених в основу функціонування їхньої спільноти, відповідно до певного цивілізаційного вибору, на основі установчих договорів. За офіційною доктриною ЄС, установчі договори визнаються в якості конституюючих актів, або навіть своєрідної «конституції Європейського Союзу». А рішенням у справі *Les Verts v. European Parliament* (1986 р.) [7] Суд ЄС прямо визначив ДЗЄС¹ основоположною конституційною хартією Співтовариства.

Делегування інтеграційному об'єднанню певної компетенції має місце в т.ч. з питань, що традиційно охоплюються суверенними повноваженнями держав. Зокрема, в рамках інтеграційних

¹ Римський 1957 р. Договір про заснування Європейського Економічного Співтовариства. Нині Договір про функціонування Європейського Союзу.

відносин відбувається не тільки «узгодження» владних волей суверенних держав, але й безпосередня реалізація владарювання. Таким чином складовим елементом інтеграційних відносин стають відносини, які мають політичний характер – відносини владарювання. Традиційно, вони є предметом конституційного регулювання [8, С. 48], і на міждержавному рівні раніше їх просто не існувало.

Але найважливіша особливість інтеграційних відносин пов'язана з їх змістом, який, як і у будь-яких суспільних відносинах, обумовлюється взаємодією інтересів їх суб'єктів. В міжнародних відносинах – це національні інтереси. Саме вони визначають зміст і напрями зовнішньої політики суверенних держав і, згідно з ученням школи політичного реалізму (Г. Моргентау, Дж. Кеннан, Г. Киссенджер), є причиною міжнародних відносин як таких. Національні інтереси лежать в основі державних волей, які узгоджуються в процесі створення норм сучасного міжнародного права, і тим самим, мають вирішальне значення щодо його змісту та функціонування.

Проте в сучасних умовах розвитку «інтерпретація „національного інтересу» носить не стільки ідеологічний, скільки прагматичний характер і орієнтується не стільки на певні національні або загальнолюдські ціннісні установки, скільки на здатність держави (її державних органів) ставити перед собою певні цілі і добиватися їх виконання» [9]. Зважаючи на те, що «цілі держави, як конкретні її стратегії, можуть змінювати під впливом певних соціально-політичних або економічних чинників» [9], а держави, відповідно, «володіють значним запасом свободи у визначенні свого національного інтересу...» [10], національний інтерес очевидно виступає як неправова категорія і можливість його юридичного закріплення засобами як національного, так і міжнародного права є дуже обмеженим.

Умови глобального світу вносять суттєві корективи до визначення категорії національного інтересу і навіть піддають сумніву правомірність її використання. Ф. Фукуяма [10] називає три основні причини, які пов'язані з деякими більш загальними соціальними змінами і через які постійні національні інтереси не можуть більше служити базою для зовнішньої політики. При цьому він визначає, що сьогодні основний національний інтерес буквально будь-якої країни полягає в підтримці рівня зростання продуктивності праці і доходу на душу населення. Натомість продо-

вження класичного накопичення сил (у формі накопичення озброєнь або територій) буде лише перешкоджати вирішенню такого завдання.

З трьох основних елементів національного інтересу [9], тільки «державний суверенітет як контроль за певною територією і населенням» зберігає виключно національний формат. Що ж стосується «військової безпеки» та «економічного процвітання і розвитку», то вони забезпечуються лише об'єднанням зусиль багатьох держав в рамках систем колективної безпеки та відкритої міжнародної економічної системи. Найбільш продвинутою формою для цього є інтеграційне об'єднання, в створенні та функціонуванні якого знаходять своє відображення не тільки виключно національні інтереси, але й спільний, інтеграційний інтерес. Таким чином, найважливішою, на наш погляд, особливістю інтеграційних відносин є наявність в їх змісті спільного (інтеграційного) інтересу - самостійного, першочергового та домінуючого, який закріплюється в правовій формі як узгоджена в якості цілей відповідних угод державна воля суб'єктів інтеграційного об'єднання.

Таким чином, інтеграційні відносини представляють собою відносно однорідну і відокремлену групу суспільних відносин, які є специфічним предметом правового регулювання, що підлягає відносно самостійному правовому регулюванню.

Правове регулювання інтеграційних відносин поєднує в собі елементи регулювання на міждержавному, національному та наднаціональному рівнях.

На міждержавному рівні держави укладають установчі договори. Тим самим визначаються мета, завдання, напрями, методи та інструменти інтеграції, конституюються інтеграційні структури. Тим самим легітимізується подальший перехід співробітництва на наддержавний рівень. Наддержавного регулювання вимагають ті проблеми, які мають відношення до спільних інтересів певної інтеграційної спільноти. Допустимість і можливі межі наддержавності обумовлюються наявністю проблем, з якими спільнота стикається в процесі інтеграції на її конкретних етапах. В свою чергу наддержавне регулювання супроводжується зростанням ролі і значення держави. Специфіка правового регулювання інтеграційних відносин набуває внутрішньодержавні риси, особливо його конституційно-правовий вимір [11]. Участь в інтеграційних відносинах істотно впливає на трансформацію, зміни і модернізацію державно-правових інститутів, норм і відносин.

Зазначені елементи правового регулювання об'єднуються не механічно. Фактично, йдеться про існування специфічного правовопорядку, іншого ніж міжнародний та національний, який формується в межах спільного правового простору відповідного інтеграційного об'єднання. При цьому, рівень узгодженості правових систем країн-учасниць залежить від реально існуючого ступеню інтеграції і досягається через складовий елемент останньої – правову інтеграцію в рамках загального процесу зближення правових систем. Не спонтанного, випадкового зближення, що відбувається за логікою речей, а організованої діяльності [12, С. 62] щодо гармонізації законодавства. За визначенням І. І. Лукашука, це «процес цілеспрямованого зближення правових систем в цілому або окремих галузей, утвердження загальних інститутів і норм, усунення суперечностей» [13, С. 45].

Активізація, поширення та поглиблення інтеграційних процесів об'єктивно обумовлюють появу нового системного комплексу правових норм – інтеграційного права (права міжнародної інтеграції). Найважливішими аргументами на користь цього є визнання існування специфічного предмету правового регулювання – інтеграційних відносин, а також наявність іншої доктринальної ознаки нової галузі права – соціальної значущості (публічного інтересу) їх правового регулювання. Проте розробка цілісної концепції інтеграційного права сьогодні не завершена навіть на методологічному рівні. Тому залишається широкий простір для дискусій.

Очевидно, що проблеми застосування інтеграційного права мають розглядатися в традиційному контексті співвідношення правового регулювання суспільних відносин міжнародним і внутрішньодержавним правом [14, С. 93–94], але воно не може розглядати в якості системи-підсистеми у рамках загального міжнародного права [15, С. 31]. Надто спрощене і узагальнене розуміння предмету правового регулювання (суспільні відносини у сфері інтеграційної діяльності?) приводить до поспішного висновку, що інтеграційне право є комплексною галуззю, яка формується з урахуванням правових норм інших галузей права і правових норм, встановлених спеціальним інтеграційним законодавством [15, С. 32]. Твердження, що інтеграційне право є «комплексною галуззю національного права держав, нормативною складовою якої виступають міжнародне публічне, наднаціональне право міждержавного інтеграційного об'єднання та націона-

льне конституційне право» [11], суттєво ускладнює питання визначення конкретного предмету регулювання. Але можна погодитися з тим, що «інтеграційне право використовує специфічний комплексний метод, який ... визначається наявністю... елементів як приватного, так і публічного права» [15, С. 33].

Існуючі серед фахівців суперечності, неузгодженості та концептуальні прогалини обумовлюються, перш за все тим, що достовірність і результативність отриманих даних важко верифікувати. Не існує абстрактного інтеграційного права, а єдиним реальним «полігоном», на якому можна перевірити більшість теоретичних викладок є Європейський Союз.

Виникнення європейського інтеграційного права пов'язується з формуванням з формуванням єдиного європейського простору в процесі створення і функціонування ЄС [16, 181]. Вважаємо, що хронологічно це сталося на початку 60-х рр. в процесі реалізації мети ДЗЄЕС щодо створення спільного ринку, юридично підтверджено відомими рішеннями Суду ЄС по справах VanGend, Costa/ENEL та ін. і супроводжувалося напрацюванням достатньої кількості нормативного матеріалу вторинного права та гармонізованого національного законодавства.

Право ЄС – «інтеграційне право» [17, С. 144], – постає не лише правом міждержавного об'єднання, а є юридичним інструментом об'єднання Європи [18, С. 86]. Життя довело помилковість первинних уявлень про нього як функціонального додатку до міжнародного або внутрішньодержавного права [19, 20]. Право ЄС сформувалося на основі права міжнародного (публічного), але поступово набуло рис автономної правової системи *sui generis*. І це, на наш погляд, є вихідним пунктом для подальшого розуміння інтеграційного права і, в цілому, правового регулювання інтеграційних відносин як таких.

Тільки адекватне врахування специфіки інтеграційних відносин, як моделі організації суспільного життя, може підтвердити спроможність права забезпечити регулювання суспільного розвитку в умовах викликів світової глобалізації для внутрішньодержавних і для міждержавних відносин.

Головним, на наш погляд, результатом впливу процесів глобалізації та регіональної інтеграції сьогодні і в найближчому майбутньому буде зростання роль і значення правових та інституційних механізмів наддержавного характеру, які були відсутні в традиційній взаємодії держав, врегульованої міжнародним пуб-

лічним правом, особливо в економічній сфері. Відповідно, посиляться вимоги щодо забезпечення умов органічного доповнення національного рівня правого регулювання економіки угодами міждержавного характеру та наддержавним регулюванням в рамках об'єднання як такого.

Тому об'єктивний інтерес кожної держави, яка визначається щодо свого місця в системі глобального розподілу праці та участі в регіональному співробітництві, полягає в необхідності зробити певний цивілізаційний вибір (геополітичний та геоекономічний) та належним чином адаптувати до нових умов існуючу систему державного регулювання участі в міжнародних економічних відносинах в т.ч. інтеграційних.

Україна не є винятком. Декларувавши свій європейський вибір, вона має підтверджувати його вибудовою реальних інтеграційних відносин з Європейським Союзом. Усе це ставить на порядок денний вирішення питань, пов'язаних з правовим регулюванням інтеграційних процесів в Україні. В першу чергу йдеться про теоретико-методологічну та нормативну основи для подальшого розвитку й удосконалення стратегії та тактики курсу України на європейську міждержавну інтеграцію. Водночас, даний процес стане чинником, що впливає на формування сучасного праворозуміння, стосовно сприйняття та адекватного ставлення до ролі права у регулюванні інтеграційних процесів і вирішення конкретних завдань розвитку законодавства України у зв'язку із підписанням Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Лозовицький О.С.* Глобалізація і держава: світовий інтеграційний процес чи регіональний перерозподіл? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12LOSGRP.pdf> Lozovyt-skyu O. S. Globalization and the state: the global integration process or the regional redistribution? [Electronic resource]. – Access: <http://www.-academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12LOSGRP.pdf> :[in Ukraine]
2. *Войтович Р. В.* Глобальна інтеграція як нова форма суспільного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.-academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10vrvfsr.pdf> Voytovych R. V. Global integration as a new form of social development [electronic resource]. – Access: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10vrvfsr.pdf>:[in Ukraine]
3. *Международная экономическая интеграция* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/International>

economics integration [Electron resource]. – Access mode: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>[in Russian]

4. *Ernst B. Haas*. The Study of Regional Integration: Reflections on the Joy and Anguish of Pretheorizing. International Organization. – Vol. 24, No. 4, Regional Integration: Theory and Research (Autumn, 1970), pp. 607–646. P.610. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.jstor.org/discover/pgs/index>

5. Regional integration [Electronic resource]. – Access mode: http://en.wikipedia.org/wiki/Regional_integration

6. *Дахно І. І.* Міжнародна економіка: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2006. – 248 с. *Dakhno I. I.* International Economics : Teach. guidances. – К. : AIDP, 2006. – 248 p. :[in Ukraine]

7. Parti Ecologiste Les Verts v European Parliament [1986] ECR 1339, at para.23. Case 294/83 [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61983CO0295:EN:PDF>

8. *Шаповал В.М.* Сучасний конституціоналізм: Монографія. – К.: Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. – 560 с. *Shapoval V. M.* Modern constitutionalism: Monography. – К. : Legal firm «Salkom»; Inter Yurinkom, 2005. – 560 p. : [in Ukraine]

9. *Пантелейчук І. В.* Національний інтерес як механізм формування геополітичного іміджу // Державне управління: удосконалення та розвиток – № 2, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=389> *Panteleichuk I. V.* National interest as a mechanism of image formation geopolitical // Public administration, improvement and development – № 2, 2012 [Electronic resource]. – Access: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=389>: [in Ukraine]

10. *Фукуяма Ф.* Неясность «национального» интереса // Независимая газета. – 16 октября 1992 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ng.ru/specfile/2000-10-13/13_interest.html *Fukuyama F.* Ambiguity «national» interest // Nezavisimaya Gazeta. – 16 oktyayurya 1992 g. [Electron resource]. – Access mode: http://www.ng.ru/specfile/2000-10-13/13_interest.html: [in Russian]

11. *Волошин Ю.О.* Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: проблеми теорії і практики. Реферат наукової роботи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kdpu-nt.gov.ua/sites/default/files/r87.doc *Voloshin Y. O.* Constitutional and legal framework for intergovernmental European integration: problems of theory and practice. Abstract Science [Electronic resource]. – Access: www.kdpu-nt.gov.ua/sites/default/files/r87.doc: [in Ukraine]

12. *Ансель М.* Методологические проблемы сравнительного права // Очерки сравнительного права: Сб. ст. / Отв. ред. В. А. Туманов. – М.: Прогресс, 1981. – С. 59–66. *Ansel M.* Methodological problems of comparative law // Essays on Comparative Law: Sat. Art. / Ed. Ed. VA Tumanov. – М. : Progress, 1981. – P. 59–66. :[in Russian]

13. Лукашук И. И. Глобализация, государство, право, XXI век. – М.: Спарк, 2000. – 261 с. Lukashuk I. I. Globalization, state, law, XXI Century. – М.: Spark, 2000. – 261 p. :[in Russian]

14. Волошин Ю. А. Конституционно-правовой механизм взаимодействия права межгосударственного объединения с национальными правовыми системами его государств-членов: к постановке проблемы // Порівняльно-правові дослідження. – 2007. – № 1–2. – С. 293–300. Voloshin Y. A. Constitutional legal mechanism of interaction between the rights of interstate association with the national legal systems of its Member States: to the problem // Comparative Legal Studies. – 2007. – № 1–2. – S. 293–300. :[in Russian]

15. Терзі О.О. Правове регулювання інтеграційних відносин: до постановки проблеми // Порівняльно-правові дослідження. – 2009. – № 2. – С. 31–36. – С. 31. Terzi O. O. Rights integrative relationship: the formulation of the problem // Comparative Legal Studies. – 2009. – № 2. – P. 31–36. – p.31 :[in Ukraine]

16. Энтин Л. М. Единое правовое пространство и стратегия ЕС // Европа перемен: концепции и стратегии интеграционных процессов / Под ред. Л. И. Глухарева. – М.: Крафт+, 2006. – С. 176–189. Entin L. M. Common legal space, and the EU strategy // Europe for change: the concept and strategy of integration processes / Ed. LI Glukhareva. – М.: + Kraft, 2006. – S. 176–189. :[in Russian]

17. Четвериков А.О., Кашкин С.Ю. Европейский Союз: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями. – М.: ИНФРА, 2008. – 631 с. Chetverikov S. A., Kashkin S. Y. European Union: Fundamental Acts in the wording of the Treaty of Lisbon with comments. – М.: INFRA, 2008. – 631 p. :[in Russian]

18. Муравйов В. Особливий характер правової системи Європейського Союзу // Підприємництво, господарство і право. – К., 2002. – № 8. – С. 86–89. Muravyov V. Special nature of the legal system of the European Union // Business, Economy and Law. – К., 2002. – № 8. – P. 86–89. :[in Ukraine]

19. Ершов С. В. Правовые особенности формирования наднациональной власти ЕС в процессе взаимодействия права ЕС и национального права государств-членов: автореф. дисс. ... к. ю. н. – М., 2003. – 21 с. Ershov S. V. Legal aspects of the formation of a supra-national EU authorities in the process of interaction between EU law and national law of the Member States: Author. diss. ... K. S. n. – М., 2003. – 21 p. :[in Russian]

20. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения. – М.: Норма, 1996. – 417 с. Tikhomirov Y. A. Course of comparative law. – М.: Norma, 1996. – 417 p. :[in Russian]

RATUSHNYI S. INTERNATIONAL RELATIONS OF INTEGRATION AS A SUBJECT OF LEGAL REGULATION